

RUSIJOS DISIDENTŲ TIPAI IKI IR PO SOVIETŲ SAJUNGOS GRIŪTIES

TOMAS KAVALIAUSKAS

Socialinės ir politinės kritikos centras

Vytauto Didžiojo universitetas

ISSN 1392-0588 (spausdintas)

ISSN 2335-8769 (internetinis)

<https://doi.org/10.7220/2335-8769.77.6>

2022. 77

SANTRAUKA. Šiame straipsnyje¹ analizuojami Rusijos disidentų ir viešų Kremliaus kritikų pasisakymai, jų nuostatos bei vertybės. Pasirinktos savo veikla ir nuostatomis skirtingos asmenybės: Vladimiras Bukovskis, Aleksejus Navalnas, Jurijus Dmitrijevas („Memorial“ istorikas), Aleksandras Solženicynas, Gary'is Kasparovas, grupės „Pussy Riot“ narės Nadežda Tolokonnikova, Marija Aliochina ir Jekaterina Samucevič, Michailas Chodorkovskis, Aleksandras Nevzorovas, Jakutijos šamanas Gabyšėvas. Analizuojamas skirtumas tarp klasikinio disidentų ir viešųjų ryšių asmens. Atkreipiamas dėmesys į tai, jog sunku kalbėti apie disidentus ta prasme, kokia šis žodis buvo vartojamas Sovietų Sąjungoje. Aptariamas Kremliaus kritikų pavojus tapti politiniais kaliniais ir suintensyvėjusi laisvo žodžio represija. Straipsnio pradžioje apibrėžus, kas yra disidentas, vėliau straipsnyje atskiriamas disidentas nuo viešųjų ryšių asmens, kuris yra Rusijos prezidento Putino autoritarinio režimo kritikas, bet nebūtinai disidentas. Straipsnio pabaigoje sugrupuojami pasirinkti disidentai ir viešieji dabartinio Kremliaus kritikai, atsižvelgiant į jų statusą ir reikalavimus, keliamus siekiant nušalinti Rusijos prezidentą. Prieinama prie išvadų, kad prieštaravimai vertybėse tarp disidentų ir viešųjų Kremliaus kritikų rodo vertybines ir ideologines takoskyras, kurioms esant neverta tikėtis Rusijos supanašėjimo su Europos Sąjungos teisiniais ir politiniais standartais.

RAKTAŽODŽIAI: disidentai, Kremliaus kritikai, Rusija, Sovietų Sąjunga, Ukraina.

ĮŽANGA

Šiame straipsnyje pateikiama skirtingų Rusijos disidentų tipologija. Nubrėžiamos dvi ribos: pirma, skirtumas tarp Rusijos disidentų sovietmečiu ir Rusijos disidentų po Sovietų Sąjungos žlugimo, antra, skirtumas tarp Rusijos disidentų ir Kremliaus kritikų šiandieninėje Rusijoje Vladimiro Putino valdymo eroje iki 2022-ųjų vasario 24-osios karo Ukrainoje. Tačiau, net ir nusibrėžus ribas tarp šių skirtumų, vis viena išlieka disidentų ir Kremliaus kritikų įvairovė tiek vertybių požiūriu, tiek socialiniu politiniu statusu.

¹ Straipsnis rašytas iki 2022-ųjų vasario 24 d. karo Ukrainoje, tad rašytas iki suintensyvėjusių žodžio laisvės represijų Rusijoje, naujų Kremliaus kritikų areštų, įkalinimų, iki žodžio „karas“ draudimo. Po šių draudimų prasiplėtė pilietinį nepaklusnumą išreiškusių Kremliaus kritikų ir disidentų sąrašas. Nauji atvejai reikalauja atskiros studijos ir tyrimų.

Straipsnio tikslas – parodyti Rusijos disidentų ir viešųjų Kremliaus kritikų įvairovę ir vertybinius skirtumus tarp jų. Prieštaravimai vertybėse tarp disidentų ir viešųjų Kremliaus kritikų rodo vertybines ir ideologines takoskyras, todėl keliami hipotezė, kad tai, kas tinka Vladimiro Putino valdymo kritikai, nebūtinai nutiesia kelią į Rusijos supanašėjimą su Europos Sąjungos teisiniais ir politiniais standartais.

Straipsnio uždaviniai: 1) apibrėžti disidentų sąvoką ir įvesti skirtį tarp disidentų ir viešojo Kremliaus kritiko; 2) pateikti konkrečių disidentų ir Kremliaus kritikų tezes, nuostatas, argumentus, aprašyti jų veiksmus, protesto akcijas – Vladimiro Bukovskio (kandidatavusio į Rusijos prezidentus), Aleksejaus Navalno (žurnalisto, kovotojo prieš korupciją), Jurijaus Dmitrijevo („Memorial“ istoriko), Aleksandro Solženicyno (rašytojo), Gary’io Kasparovo (daugkartinio pasaulio šachmatų čempiono), Nadeždos Tolokonnikovos, Marijos Aliochinos ir Jekaterinos Samucevič (grupės „Pussy Riot“ narių), Michailo Chodorkovskio (verslo magnato), Aleksandro Nevzorovo („Echo Moskvy“ programos vedėjo), Jakutijos šamano Gabyševų; 3) pateikti lentelę pagal šių išvardytų asmenų nuostatas ir kritiškumą Putino režimo atžvilgiu, rizikos laipsnį būti areštuotam, statusą ir politinius tikslus. Skirtumai šiose kategorijose ir atskleis disidentų bei Kremliaus kritikų tipologiją.

KAS YRA DISIDENTAS?

Anot Timothy’io Snyderio, Sovietų Sąjungos laikų disidentai iškėlė kartelę, tam tikrus etikos standartus, ką reiškia būti disidentu. Visų pirma jie surinkdavo esminius faktus apie tuos, kurie persekiojami, teisiami, siunčiami į darbo stovyklas kaip politiniai kaliniai. Tokių faktų rinkimas jau savaime nusikaltimas, rinkėjas rizikuoja būti nuteistas. Bet, anot Snyderio, čia ir glūdi disidentiškumas – rizikuoja dėl faktų surinkimo, dėl mažų detalių, bet pasakančių tiesą. Kartu tikimasi, kad jeigu bus suimtas, kažkas surinks faktus ir apie tave (Snyder 2021).

Toks disidentiškumo supratimas panašus į Vaclavo Havelo disidentų sampratą, bet yra ir skirtumų. Havelui disidentas tiesiog yra tas, kuris atsisako gyventi meile, pasako tiesą. Sovietinio komunizmo ideologija vertė žmones kalbėti ir elgtis taip, tarsi jie tuo tikėtų. Tai ir buvo *gyvenimas meile* (terminas). Havelo pavyzdys – prekiautojas daržovėmis, kuris vitrinoje turi iškabinti lozungą iš Marxo ir Engelso „Komunizmo manifestas“ – „Visų šalių proletarai vienykitės“. Daržovių pardavėjas neprivalo tikėti to lozungo turiniu, jam pakanka jį pavišinti, taip įgyti alibi, jog jis, kaip ir kiti, pritaria, palaiko, remia, komunistinę ideologiją. O štai atsisakymas tai padaryti, jį išskirtų iš minios. Kiltų klausimas, kodėl? Gal jis netiki proletarų vienybe? Todėl Havelui disidentas tas, kuris atsisako konformizmo ir ima kalbėti tiesą. Taip imama *gyventi tiesoje* (terminas).

Bet *gyvenimas mele* daug lengvesnis, suteikiantis ramų gyvenimą, negu *gyvenimas tiesoje*. Tereikia iškabinti lozungą. Tad Havelas sako: „Tas šūkis yra ženklas, ir kaip toks praneša paslėptą, tačiau visiškai konkretų turinį. Žodžiais jį būtų galima nusakyti maždaug taip: aš, daržovių pardavėjas X. Y., esu čia ir žinau, ką turiu daryti, elgiuosi taip, kaip tikimasi, manimi galima pasikliauti, esu klusnus ir todėl turiu teisę į ramų gyvenimą“ (Havel 1995: 44–45).

Disidentas ramaus gyvenimo atsisako. Čia ir yra disidentų apsisprendimo didvyriškumas – jis ar ji atsisako to ramaus gyvenimo, nes daugiau nebegali gyventi mele. Dėl *gyvenimo tiesoje* pats gyvenimas persikelia į areštinę arba psichiatrinę ligoninę. Tampama politiniu kaliniu su priklijuota etikete – „tarybų liaudies priešas“. Bukovskis tai patyrė sovietmečiu, o Navalnas tai patyrė neva demokratinės Rusijos Federacijos laikais, kai 2018-ųjų žiemą grįžo į Rusiją iš Vokietijos, kur gydėsi po apnuodijimo „Novičiok“ Rusijos teritorijoje. Taip elgdami jie anaip tol nėra don kichotai, kariaujantys prieš vėjo malūną, nors taip ir gali atrodyti. Anot Havelo, „daržovių pardavėjas kėlė grėsmę sistemai ne fiziškai, ne savo valdžia, o tuo, kuo jo poelgis peržengė pats save, kuo nutvieskė visą savo aplinką. Ir, žinoma, nenuspėjama tokio spinduliavimo padariniais“ (Havelas 1995: 56). Juo labiau Navalnas nėra vien tik politinio susidorojimo auka – jis spinduliuoja net ir įkalintais. Kiekviena jo ciniško įkalinimo² diena yra Putino režimo niekšingumo diena. Netgi gimė sparnuotas rusų pasakymas: „Navalnas sėdi, o jo reitingas kyla, o štai Putino atvirksčiai“³.

Tarptautinės bendruomenės ir žmogaus teisių organizacijų akyse mes matome Navalno ryžtą ir Putino baimę leisti Navalnui būti ir veikti laisvėje. Todėl Havelas, kuris negalėjo žinoti ateityje būsiančio Navalno atvejo, žinojo savąjį to meto Čekoslovakijoje – tapęs politiniu kaliniu, jis priminė režimui, jog komunistai bijo žodžio laisvės.

Dalykas tas, kad disidentas nesilaiko autoritarinio režimo žaidimo taisyklių. Putino autoritarizmas leidžia, kad korupcija būtų kaltinami gubernatoriai, įvairūs biurokratai, tik ne jo aplinka ir ne jis pats. Oligarchų Kremlius, kaip ir mafijos sistema (Chodorkovskis 2021a), neleidžia sau politinių nuodėmių, istorinės tiesos, o pateiktas ideologinis mirażas turi atrodyti tikras, teisingas, nesuklastotas ir politiškai moralus, kaip ir buvo sovietinio komunizmo sistemoje. Tuo tarpu Navalnas šį mirażą atskleidžia tiek savo sugrįžimu, tiek parengtu žurnalistiniu tyrimu apie Gelendžikę pastatytus Putinui rūmus.

Havelas puikiai suprato represinės sistemos mirażo trapumą, kurio paisė Čekoslovakijos komunistai. Jis suprato, kad komunistinė ideologija grindžiama tam tikra

² „Ciniško“, nes Navalnas, grįžęs po gydymosi nuo apnuodijimo, įkalinamas, Rusijos teismui pripažįstant, kad jis paliko Rusijos teritoriją, nors jam buvo uždrausta išvykti.

³ Навальный сидит, а рейтинг его растёт, а у Путина всё наоборот.

savieiga, kuri atsiranda eiliniam piliečiui prisidedant prie tos ideologijos savieigos. Eilinis pilietis prisideda prie tos ideologijos savieigos dažnai iš pirmo žvilgsnio mažais darbais, tokiais kaip lozungo iškabinimas tarp daržovių, bet kuomet kiekvienas pilietis įneša savo indėlį, kad ideologija klestėtų, prideda ranką prie propagandinių transparantų ir bendros komunistinės panoramos kūrimo, represinė sistema veikia iš savieigos. Lozungas dėl visų šalių proletarų vienijimosi, tikint tuo ar ne, yra vienas iš daugelio, bet būtinų elementų, jog toji savieiga vyktų. Prievartos sistema, anot Havelo, „privalo taip padaryti savosios ‚savieigos‘ genama ir savisauogos sumetimais, nes daržovių pardavėjo poelgis nėra nieko kito neliečianti asmeninė klaida, jis daug svarbesnis: pažeistos ‚žaidimo taisyklės‘, net ir patsai *žaidimas nutrauktas*. Jis parodytas esąs tik žaidimas. Suardyta pagrindinė sistemos atrama – mirażų pasaulėlis“ (Havel 1995: 55).

Čia ir glūdi didžioji bejėgio disidentų galia – jis, šiuo atveju Navalnas, – suardo sklandų propagandinį Kremliaus mirażą apie jo rūpestį rusų tauta ir valstybe. Naudodamasis dokumentine medžiaga demaskuoja buvusio premjero ir prezidento Dmitrijaus Medvedevo korupciją, Navalnas taip pat atskleidžia eilinių rusų gyventojų skurdo tikrąją priežastį. Kitaip tariant, Navalno disidentiškumas glūdi jau nebe šiaip abstrakčiai reikalaujant demokratinių rinkimų ar žodžio laisvės, o pateikiant konkrečius žurnalistinius tyrimus, kurie parodo neteisėtus valstybės vadovų turtus, pavyzdžiui, Medvedevo (Navalnas 2018).

Snyderis taip pat kalba apie disidentą kaip tiesos žmogų. Juk jis renka faktus, kuriuos rinkti draudžia totalitarinis Sovietų Sąjungos komunistų režimas. Tačiau skirtumas tas, kad Snyderiui disidentu tampama imantis draudžiamos veiklos, susijusios su duomenų rinkimu apie kitus disidentus, o Havelui disidentu tampama jau vien tik atsisakius atlikti propagandinio, ideologinio pobūdžio veiksmą, nes vien dėl to „patsai žaidimas nutrauktas“, o ideologinė savieiga pakirsta. Tačiau Havelas rašo, jog disidentas nėra profesija, o uždraustą tiesą gali liudyti bet kokios profesijos žmogus. Pavyzdžiui, istorikas turi pasakyti tikrąją istoriją, o ne cenzūruotą. Kai tik jis pasakys tikrąją istoriją, kuri nėra ideologiškai patvirtinta, jis taps disidentu. Tad, žinoma, istorikas turi būti surinkęs istorinių faktų.

Taip matome, kad Snyderio ir Havelo prieigos turi panašumų. Abiem atvejais prabylama apie tai, kas uždrausta. O uždrausta naudotis žodžio laisve, kad nebūtų įvardyti režimo žaidimui netinkami faktai, kad pats žaidimas nebūtų nutrauktas. Todėl tiek Snyderio aptariamas rusas, kuris renka duomenis apie nuteistus piliečius, kaip tai darė Vladimiras Bukovskis, tiek Havelo čekas, nusprendęs pasakyti, ką mano apie režimą, jie abu įkalinami kaip politiniai kaliniai, nes pasinaudodami uždrausta žodžio laisve nutraukia ideologinę komunizmo savieigą. Savieigos nutraukimas grasina arba režimo savaiminiu griuvimu, arba revoliucija. Tad tie

„žaidimo nutraukėjai“ bei „ideologinės savieigos stabdytojai“ ir yra tie pagrindiniai režimo priešai – disidentai.

Ir visgi mes susiduriame su konceptualių keblumu: jeigu galime apibrėžti, kas yra disidentai kaip represinio režimo žaidimo nutraukėjai arba kaip ideologinės savieigos stabdytojai, tuomet kaip atsakyti į klausimą, kodėl Rusijos disidentai yra tokie skirtingi ir kodėl nesutampa jų nuostatos bei veiklos kritikuojant autoritarinį Putino režimą? Ar esantys skirtumai lemia ne tik skirtingus disidentų tipus, bet ir juos kokybiškai atskiria vieną nuo kito?

DVI RIBOS: SKIRTUMAS TARP SOVIETMEČIO DISIDENTŲ IR ŠIANDIENINĖS RUSIJOS DISIDENTŲ IR SKIRTUMAS TARP ŠIANDIENINĖS RUSIJOS DISIDENTŲ IR KREMLIAUS KRITIKŲ

Kas nors gali klausti: kodėl lyginami sovietinio laikotarpio disidentai su šių dienų, jei straipsnis kalba apie laikmetį „po Sovietų Sąjungos griūties“? Kas nors manytų, jog *a priori* galima nuspėti, jog sovietmečio disidentai skirsis nuo šių dienų, nes laikmečiai pernelyg skirtingi, vien ko vertas komunikacijos technologijų pokytis. Tačiau lyginimas svarbus.

Pirma, nepasikeitė pats principas, jog tiek sovietmečiu, tiek dabartinio Putino valdymo eroje draudžiama kritikuoti vyriausybę, kvestionuoti jos legitimumą, atskleisti korupciją ir melą. Disidentas tiek sovietmečio Rusijoje, tiek socializmo Čekoslovakijoje, tiek XXI amžiaus Putino valdymo eroje renkasi gyvenimą tiesoje, kaip šis terminas buvo apibrėžtas aukščiau.

Antra, nepasikeitė pats principas, jog disidentas savo kritiškas mintis valdžios ir jos ideologijos atžvilgiu turi viešinti; nors komunikacijos technologijos pasikeitė, nepasikeitė pats principas – tiek socializmo laikotarpiu, tiek jam žlugus, disidentai publikuojasi, skelbiasi, rizikuodami už publikuotą tekstą sulaukti politinio kalinio statuso, būti tardomi ir kalinami.

Trečia, tokie disidentai kaip Bukovskis arba Solženicynas buvo disidentais sovietinės Rusijos laikotarpiu, o žlugus Sovietų Sąjungai jų politiniai pareiškimai Putino režimo atžvilgiu radikaliai skirtingi, kaip ir skirtingi jų požiūriai į NATO vaidmenį, kas bus vėliau aptarta Solženicyno atveju.

Anot rusų filosofo Andrejaus Syčiovo, kalbėti apie šiandieninės Rusijos disidentus yra gana keblu, pernelyg daug neaiškumų, nes kuomet sovietmečiu buvo taikomas šis terminas, buvo akivaizdu, kodėl tas ar kitas asmuo disidentas – jis priešinosi sovietų valstybei kaip institucijai, pasisakė prieš valstybinę ideologiją. Tai buvo disidentus vienijantis bruožas. Šiandien yra kitaip.

Syčiovas teigia:

Dabar sunku kalbėti apie disidentus ta prasme, kokia šis žodis buvo vartojamas Sovietų Sąjungoje. Aleksandras Solženicynas, Andrejus Sacharovas, Andrejus Siniavskis, Aleksandras Zinovjevas ir kiti priešinosi sovietų valstybei kaip institucijai, prieš valstybinę ideologiją, pagrįstą melu ir smurtu, ir nenorėjo dalyvauti jos veikloje. Jie nebuvo politikai, neturėjo konkrečios veiksmų programos, neplanavo patekti į valdžią ir vargu ar tikėjo savo veiklos sėkme. Jų raginimų tonas buvo veikiau moraliai smerkiantis, o elgesys buvo pasiaukojantis. Šia prasme sovietų disidentai, įskaitant ir A. Solženicyną, buvo arčiau L. Tolstojaus nei dabartinės opozicijos.

Žlugus Sovietų Sąjungai, valstybė atsisakė palaikyti vienintelę oficialią ideologiją (valdžia pripažino bet kokią ideologiją, leidusią jai išlaikyti savo pozicijas). Kritika tapo norma, ir beveik visi šalies gyventojai pasirodė esą valdžios kaltintojai. A. Solženicyno, A. Sacharovo ir kitų disidentų idėjos tapo pereinamojo laikotarpio ideologijos dalimi, o jie patys pavirto klasikais: jiems stato paminklus ir jų kūrinius nagrinėja mokykloje.

Kai Solženicynas atsisakė Gorbačiovo ir Jelcino apdovanojimų, jis nedaug kuo skyrėsi nuo daugelio kitų disidentų. Pavyzdžiui, Vladimiras Bukovskis bandė atsisakyti Jelcino laikais jam gražintos Rusijos pilietybės, o sociologas Aleksandras Zinovjevas aštriai pasisakė prieš Gorbačiovą ir Jelciną, vadindamas pokyčius Rusijoje „perestroikos katastrofa“ („katastroika“). (Syčov 2021)

Remdamiesi šiais Syčiovo pateiktais argumentais ir pavyzdžiais, nubrėžiame ribą tarp sovietmečio disidentų ir šiandieninės Rusijos po Sovietų Sąjungos žlugimo. Toji riba parodo šių laikmečių disidentų skirtumą. Disidentai, veikę sovietmečiu, turėjo juos vienijantį bruožą – tai valstybinės ideologijos kritika ir laisvės atėmimas už tokią kritiką. Žlugus Sovietų Sąjungai matome, jog disidentai skirtingai supranta Putino režimo ar Gorbačiovo vykdyto persitvarkymo reikšmę.

Matant šią disidentiškumo įvairovę ir tam tikrą jo neapibrėžtumą, žlugus Sovietų Sąjungai, iš tiesų galima suabejoti, kam galima taikyti disidentų statusą šiandieninėje Rusijoje, o kam tik priskirti Kremliaus kritiko statusą. Kaip jau buvo minėta apibrėžiant disidentų sąvoką, disidentui gresia laisvės atėmimas už gyvenimą tiesoje. Tuo tarpu šiandieninėje Putino valdymo eroje ne visi įkalinti kaip Navalnas, kai kuriems leidžiama toliau būti laisvėje, pavyzdžiui, Nevzorovui. Tiesa, prasidėjus karui Ukrainoje, uždarius „Echo Moskvę“, ir šis viešasis Kremliaus kritikas tapo paieškomas, persikėlė į kitą šalį. Todėl jis verčiau laikytinas Kremliaus kritiku, bent jau iki jo išvykimo iš Rusijos, nes jam buvo suteikta laisvė kritikuoti Putino režimą. Tačiau šiuo metu, kai yra išvykęs ir paieškomas, jis vargu ar tampa disidentu, kadangi palikęs Rusijos teritoriją, kad išvengtų Navalno likimo, tebėra rusų intelektualas, Kremliaus kritikas egzilyje. Taigi mes nubrėžiame kitą ribą, kuri parodo skirtumą tarp šiandieninės Rusijos disidentų ir viešojo Kremliaus kritiko.

Tačiau atsižvelgiant į tai, kad nuo 2021 metų autoritarinio Putino režimo kritikai areštuojami ir įkalinami su pagreičiu, o prasidėjus karui Ukrainoje 2022-aisiais dar

sparčiau, galima pagrįstai teigti, jog disidentas yra tas, kuris nutraukia arba stabdo Kremliaus ideologinę savieigą. Dvi pagrindinės tos ideologinės savieigos sudedamosios dalys yra: pirmą, Sovietų Sąjungos istorijos nepriekaištingumas, kurio paveldėtoja ir tęsėja yra dabartinė Rusija; antra, dabartinės Putino vadovaujamos vyriausybės legitimumas ir Rusijos armijos vykdomo karo Ukrainoje smerkimas. Asmenys, oponuojantys tam ir mėginantys tai pakeisti, traktuojami kaip užsienio agentai. Navalnas, paviešinęs Medvedevo ir Putino korupciją, pažeidė reikalavimą nejudinti vyriausybės legitimumo. Navalną imta traktuoti kaip valstybės priešą (tai galima girdėti propagandinėje Rusijos televizijoje), nes jis dekonstruoja Putino valdymo legitimumą, atskleidžia korupciją ir caro lygmens prabangą šalies gerovės sąskaita. O štai Jurijus Dmitrijevas taip pat traktuojamas kaip valstybės priešas, nes jis, dirbdamas „Memorial“ institutui, atkūrė Sovietų Sąjungos metu įvykdytas masines žudynes. Jis palietė istoriją, kuri sutepa Sovietų Sąjungos ideologinį švarumą, sykiu skatina pilietinį sąmoningumą klausiant: ko verta dabartinio Kremliaus ideologų politika perimti sovietinę karo kultūrą ir nepasmerkti KGB veiklos bei metodų?

Tokiame kontekste uždrausta kritikuojanti žurnalistika, kuri įstatymu apribota kaip „užsienio agento“ veikla. Andrejus Syčiovas mums pateikia visą sąrašą persekiojamų arba uždaramų leidinių, kurie, anot Kremliaus ideologijos prižiūrėtojų, neva turėjo pernelyg daug žodžio laisvės:

Dabar valdžios reakcija į kritiką tapo daug agresyvesnė. Vien šiais metais daugelis opozicijos leidinių („Meduza“, „The Insider“) ir pavieniai žurnalistai buvo pripažinti užsienio agentais, kiti gavo „nepageidaujamų organizacijų“ statusą („Projektas“), buvo užblokuoti arba uždaryti dėl spaudimo (publikacijos, susijusios su Michailu Chodorkovskiu). Inicijuojami kai kurių leidinių (pvz., „Novaja gazeta“) patikrinimai dėl jų pripažinimo užsienio agentais. Pavieniai asmenys aktyviai baudžiami už pareiškimus ar pakartotinius įrašus internete, kurie peržengia valdžios institucijų nubrėžtą „raudonąją liniją“, tai yra išreiškia „aiškią nepagarbą valdžiai“. (Syčov 2021)

Spaudos persekiojimas ir draudimas liudija, kad Putino režimas iš autoritarinio persislinko į atviros diktatūros režimą, ypač prasidėjus karui Ukrainoje, kai draudžiama vartoti žodį „karas“, draudžiama viešinti informaciją apie Rusijos armijos įvykdytus nusikaltimus prieš Ukrainos civilius. Jeigu iki šiol dar buvo mėginama įbrukti buvusio Putino patarėjo Surkovo idėją, kad Rusija yra „suverenos valstybės demokratija“ arba kaip Kremliaus atstovas Dmitrijus Peskovas yra suformulavęs – „demokratija rusišku formatu“, po spaudos represijų, vykusių 2021 metais, tai tampa nebeįtikinama. Kad ir kokia būtų Rusijos demokratija, be žodžio laisvės demokratijos negali būti *per se*. Akivaizdi Kremliaus kritikų baimė. Paraleliai vyksta represijos prieš tuos, kurie viešina Sovietų Sąjungos nusikaltimus, nes Kremliaus ideologams reikalinga vientisa, patriotiška, imperinė ir moraliai kilni šiandieninės Rusijos ir buvusios Sovietų Sąjungos istorija.

Antraip šiandieninė Rusija turėtų tik 30 metų istoriją, o pretenduojama į šimtmečius siekiančią Rusijos imperijos didybę. Į klausimą, kaip suderinti tai, kas nesuderinama, t. y. Sovietų Sąjungos komunistinį ateizmą, jo antistačiakiškumą, cerkvių uždarymą, raudonarmiečių antimonarchiškumą ir aukštuomenės sunaikinimą, savų rusų tremtis į Sibirą ir šiandieninio Kremliaus oligarchiškumą, jų afiliaciją su stačiatikių cerkve, patriarcho Kirilo valdymą, paties Putino dalyvavimą šv. Kalėdų ir šv. Velykų apeigose, regis, neįmanoma atsakyti logiškai. Tačiau loginis nuoseklumas Kremliaus ideologams nerūpi. Anot Gintauto Mažeikio:

Naujoji konservatyvizmo ideologija, kurią skelbia Kremlius, bando suderinti daugelį dalykų: monarchiją, Euraziją, bolševizmą, laisvąją rinką, rusų pasaulį... Pavyzdžiui, „Ruskij mir“ idėja logiškai niekaip nedera su Eurazija, nes tai reiškia daugelio Azijos, Sibiro, Europinės Rusijos tautybių vienovę. Tačiau Kremliaus pasakojimų ideologams tai nėra motais, lygiai kaip ir rusų tikintieji kartais garbina šventųjų Lenino ar Stalino ikonas. Manipuliacija ir stichinė vaizduotė žengia koja į koja. (Mažeikis 2019)

Toji stichinė Kremliaus ideologų vaizduotė galėtų sau eklektiškai egzistuoti, jeigu ji dėl šios vaizduotės įgyvendinimų neįkalintų konkrečių „Memorial“ žmonių, tokių kaip Jurijus Dmitrijevas. Neva ir jis užsienio agentas. Tai todėl, kad jis atkuria masinių kapaviečių žmonių vardus, kurie turėjo likti nežinomi. Anot Snyderio, tai itin svarbi disidentų tradicija – pasakyti surinktus faktus, detales apie nusikaltimus.

Mums turėtų rūpėti, kad puolamas faktiškumas. Pavyzdys, kurį mums parodė rusų disidentai, peržengė sovietų Rusiją. Ta mintis, kad skaičiai yra svarbūs, kad vardai svarbūs, kad mažos detalės svarbios, buvo esminga Ukrainos, Lenkijos, Čekoslovakijos bei visos Rytų Europos disidentams. Nuo Sovietų Sąjungos griūties 1991-aisiais „Memorial“ darbai buvo svarbūs ne tik rusams, nors namuose tie darbai turėjo milžinišką svarbą, bet taip pat ir mums visiems kaip pavyzdys. Putino Rusija žengė toliau nei kitos vyriausybės siekdama istorinės praeities monopolio.⁴ (Snyder 2021)

RUSIJOS DISIDENTŲ IR KREMLIAUS KRITIKŲ TIPAI

Vladimiras Bukovskis, Aleksejus Navalnas, Jurijus Dmitrijevas („Memorial“ istorikas), Aleksandras Solženicynas, Gary'is Kasparovas, grupės „Pussy Riot“ narės Nadežda Tolokonnikova, Marija Aliochina ir Jekaterina Samucevič, Michailas Chodorkovskis, Aleksandras Nevzorovas, šamanas Gabyševas – jie visi turi disidentų savybių, nes yra pasinaudoję žodžio laisve, tačiau, kadangi ne visi yra įkalinti, ne

⁴ The move against factuality should concern us all. The example set by Russian dissidents was followed beyond Soviet Russia. The idea that the numbers matter, that the names matter, that the small facts matter, was essential to dissidents in Ukraine, Poland, Czechoslovakia, and throughout eastern Europe. Since the end of the Soviet Union in 1991, the labours of Memorial have mattered not just for Russians, although they have been enormously important at home, but also as an example for the rest of us. Putin's Russia has gone further than other governments in seeking a monopoly on the past.

visiems uždrausta viešai kritikuoti Putino Kremliaus režimą, todėl, laikantis nusibrėžtų ribų, kai kurie iš jų bus traktuojami tik kaip Kremliaus kritikai, bet ne kaip disidentai. Be to, net ir tie, kurie atitinka disidentų apibrėžimą, jų negalima apibendrinti kaip vienminčių disidentų. Kai kurie iš jų yra viešųjų ryšių žmonės su politinės karjeros tikslais, o kai kurie tik opozicionieriai ar intelektualūs protestuotojai. Ne visi jie rezidavo ar reziduoja Rusijos teritorijoje, tad ir rizika būti areštuotam už atvirą kritiką Kremliaus režimui nėra vienoda, o tokiu atveju ir pati disidentiškumo būseną skirtinga.

Iš čia išvardytų pavardžių visi yra Putino režimo Kremliaus kritikai, bet ne visi disidentai. Tiesa, Solženicyno atvejis yra visiškai skirtingas. Jo tipas išsiskiria iš kitų čia minimų, nes disidentų sąvoką jis atitiko tik sovietmečiu, o štai Putino režimo eroje jis nei disidentas, nei Kremliaus kritikas. Jis turi disidentų statusą kaip rašytojas, išstremtas iš Sovietų Sąjungos už romaną „Gulago archipelagas“, tačiau jis buvo Jelcino valdomos Rusijos kritikas 1990-aisiais, o nuo 1998-ųjų tapo Vladimiro Putino asmeniniu gerbėju. Tad jis net nėra Putino valdymo eros Kremliaus kritikas. Atvirai, jis Putiną įvardijo kaip Rusijos gelbėtoją, buvo su juo susitikęs.

Kokios to priežastys? Solženicynas, kaip slavofilas, atpažino Putino vaidmenyje Rusijos, kaip slaviškos valstybės, tarptautinio statuso kūrėją. Kadangi Solženicynas mirė 2008-aisiais, jis nežinojo apie Rusijos karą prieš Ukrainą ir ten vykdomus karinius nusikaltimus, nežinojo, kad Putino valdymo eroje bus supriešintos dvi slaviškos rusų ir ukrainiečių kultūros, bus grasinama taikai Europoje. Tačiau jeigu rašytojas būtų gyvas šiandien, veikiausiai jis remtų tokius Putino režimo karinius veiksmus Ukrainoje, nes jis, kaip ir dabartinė 2022-ųjų Kremliaus retorika, dėl konflikto su Ukraina kaltino NATO. Kaip dar 2007-aisiais suformulavo pats rašytojas, tarsi iš šiandieninės Kremliaus propagandistų prieš NATO laidos:

Nuotaikos pasikeitė sulig NATO žiauriu bombardavimu Serbijoje. Manau, teisinga sakyti, kad visi Rusijos visuomenės sluoksniai buvo giliai ir neištrinamai šokiruoti dėl šio bombardavimo. Nuo to laiko situacija pablogėjo, kuomet NATO ėmė plėstis įtraukdama į savo struktūrą buvusias Sovietų Sąjungos respublikas. Tai buvo itin skaudu Ukrainos atveju, juk tai šalis, kurios artumas Rusijai apibrėžiamas milijonais šeimų ryšiais tarp mūsų žmonių, giminaičiais, gyvenančiais skirtingose valstybės pasienio pusėse. Vienu metu šios šeimos gali būti perplėtos pusiau dėl naujos skiriančios linijos, karinio bloko pasienio.⁵ (Solženicynas 2007)

⁵ This mood started changing with the cruel NATO bombings of Serbia. It's fair to say that all layers of Russian society were deeply and indelibly shocked by those bombings. The situation then became worse when NATO started to spread its influence and draw the ex-Soviet republics into its structure. This was especially painful in the case of Ukraine, a country whose closeness to Russia is defined by literally millions of family ties among our peoples, relatives living on different sides of the national border. At one fell stroke, these families could be torn apart by a new dividing line, the border of a military bloc. Prieiga internete <<https://www.spiegel.de/international/world/spiegel-interview-with-alexander-solzhenitsyn-i-am-not-afraid-of-death-a-496003.html>>.

Tokius žodžius, beveik pažodžiui, šiandien kartoja tiek Kremliaus propagandistai, tiek pats Putinas. Šie žodžiai rodo, jog NATO demonizuojamas Serbijos bombardavimo atveju nepaminint, kad tai buvo daroma stabdant Serbijos lyderio Miloševićiaus vykdomą genocidą, ką pripažino Hagos tribunolas. Taip pat nepaminėta priežastis, kodėl buvusios Sovietų Sąjungos respublikos atsigręžė į NATO – būtent todėl, kad būdamos greta Rusijos jos jaučiasi nesaugios, imasi prevencinių veiksmų prieš galimą Rusijos naują okupaciją. 2022 metais tai išryškėjo. Dėl karo Ukrainoje net Suomija ir Švedija panoro atsisakyti neutraliteto ir įstoti į NATO.

Rašytoją Solženicyną ir dabartinį Rusijos vadovą Putiną sieja ne tik kritika NATO atžvilgiu, bet ir bendras antiamerikietiškas, Rusijos kultūros ir provoslaviskosios religijos iškėlimas. Kuomet 2022-ųjų vasario mėnesį Rusija sutelkė karines pajėgas aplink Ukrainą ir ėmėsi karinių veiksmų, tai buvo argumentuota, kad Ukraina ketina įstoti į NATO. Ši saugumo organizacija Kremliaus politikoje traktuojama kaip JAV įtakos instrumentas, kuris priartėjo prie Rusijos sienų. Kremliaus viešieji propagandistai Rusijos televizijoje nuteikia visuomenę prieš liberaliąją Amerikos kultūrą bei jos geopolitinę įtaką Europoje. Norėdama pakeisti Europos saugumo architektūrą Rusija mato Ukrainą kaip valstybę, kuri po 2014-ųjų Maidano sėkmingai pasuko Vakarų link, palapsniui integruojasi į Europos Sąjungos ir NATO struktūras. Toks Ukrainos geopolitinis posūkis nuo Rusijos link Vakarų verčia dabartinį Kremliaus režimą geopolitiškai reaguoti. Bet šis Kremliaus režimas puola Ukrainą sykiu testuodamas pasaulinę saugumo tvarką, nes taip saugosi nuo demokratinių procesų, ir kaip diktatūrinis režimas ieško pateisinimo, kodėl šis režimas gyvuoja. Anot Kasparovo, monarchijos tęstinumo pagrindimas glūdi tradicijoje – karūnos perdavimas palikuonims, o demokratijoje tęstinumo pagrindimas glūdi piliečiams dalyvaujant rinkimuose ir renkant vyriausybę, tačiau diktatorius neturėdamas šių pagrindimų imasi karo kaimyninėje šalyje, taip pateisina savo buvimą (Kasparov 2022).

Todėl Solženicynas, kaip JAV kultūros ir pasaulio lyderės kritikas, Kremliui tiktų ir šiomis dienomis. Solženicyno antiamerikietiškas išryškėjo, kai jis buvo „tremtyje“ Amerikoje sovietmečiu. Solženicyno kalba, pasakyta 1978 metais Harvardo universitete, – tai šio rašytojo slavofilinis parašas (Solženicyn 1978). Kaip esu rašęs savo monografijoje „Permaininga Europa“:

Toje kalboje Solženicynas ėmėsi gilios amerikiečių visuomenės kritikos, nors amerikiečių akademinė bendruomenė parodė jam išskirtinį dėmesį kaip disidentui, rašytojui ir galbūt netgi pranašui. Jis atmetė Sovietų Sąjungos komunizmą, bet neįžvelgė gėrio bei moralinio progreso liberaliame amerikiečių socialiniame bei politiniame gyvenime <...>. Anot Solženicyno, JAV piliečiai gyvena geriau nei Sovietų Sąjungoje, bet juos kamuoja rūpesčiai ir depresija. Konkurencija kapitalistinėje visuomenėje neskatina dvasiškai tobulėti. Žmogaus teisės nustatomos vadovaujantis įstatymu, kuriuo manipuliuoja įgudę

teisininkai. Taip konfliktai sprendžiami teisininkams susirašinėjant. Net neužsimenama apie savitvardą, galimybę atsisakyti teisinės santvarkos. Anot Solženicyno, JAV skelbia laisvę rinktis gėrį arba blogį, bet realiai matome, kad renkamosi žiūrėti siaubo filmus, garvėse klesti nusikalstamumas. Rusų disidentas atkreipė dėmesį į tai, kad Vakarų visuomenėse nusikalstamumas neišnyko, nors sukurtos geresnės socialinės gyvenimo sąlygos negu komunistinėje Sovietų Sąjungoje. Galiausiai rašytojas pakvietė žmoniją pakylėti gyvenimą į aukštesnį lygį. Toks pakilimas primintų naują antropologinę stadiją. Žemėje nėra kito kelio, kaip tik kilti aukštyn. <...> Žvelgiant iš Solženicyno slavofiliškos perspektyvos, Vladimiras Putinas regimas kaip Rusijos gelbėtojas, tačiau kaipgi tai susiję su „kilimu aukštyn“? Solženicynas atsisakė aukščiausio valstybinio apdovanojimo iš Boriso Jelcino, įsitikinęs, kad šis asmuo sugriovė Rusiją. Tačiau priėmė apdovanojimą iš Putino, be to, asmeniškai susitikęs su šiuo lyderiu, išreiškė jam pagarbą ir susižavėjimą, taip savo veiksmais parodydamas, jog pritaria, kad monarchinė ortodoksinė Rusija būtų atkurta. Regis, jam buvo nesvarbu, kad klesti oligarchų korupcija, vykdomi nusikaltimai, politinės žmogžudystės, disidentai nuodijami ir žudomi Kremlui nepalankūs žurnalistai. (Kavaliauskas 2020: 148, 151)

„Memorial“ kraštotyrininkas ir istorikas Jurijus Dmitrijevas nuteistas ne todėl, kad viešai kritikavo dabartinį Kremliaus režimą, o todėl, kad surinko archyvinę medžiagą, įrodančią stalinistinius nusikaltimus ir Sovietų Sąjungos nusikaltimus prieš žmoniją⁶. Svarbu atkreipti dėmesį į tai, jog Dmitrijevas neturėjo politinės programos pakeisti Putiną prezidento rinkimuose, skirtingai negu Bukovskis ar Navalnas, ar Chodorkovskis savo metu. Tačiau jis vis vien nuteistas. Todėl negalima naudoti argumento, jog dabartinis Kremliaus režimas toleruoja jo kritikus, jeigu šie neturi politinės karjeros tikslų. Remiantis Sergejaus Aleksašenko interviu, paskelbtu „Echo Moskvė“, represijos mašina 2021-ųjų pabaigoje įgijo pagreitį. Penki žmonės iš Navalno komandos areštuoti. „Memorial“ uždaromas. Klasikinė čekistų⁷ neapykanta tiems, kurie atskleidžia šalies nusikaltimus, kokią sudėtingą istoriją išgyveno rusų tauta. Tad ir Jurijus Dmitrijevas nuteisiamas (Aleksašenko 2021).

Michailas Chodorkovskis – tai „Jukos“ verslo magnatas, finansavęs opozicines partijas, atvirai deklaravęs ambicijas tapti Rusijos prezidentu. Po atliktos bausmės Rusijos teritorijoje gyvena Šveicarijoje ir viešai deklaruoja ketinimus kandidatuoti Rusijos prezidento rinkimuose, jeigu tik jam leistų. Kaip žinia, jis tokio leidimo neturės, nes visų pirma negali atvykti į Rusijos teritoriją dėl paskelbtos jo paieškos. Chodorkovskis yra aktyvus viešas asmuo užsienyje, nuolat duodantis interviu naujienu agentūroms, atliekantis kritišką Kremliaus ideologijos analizę, atvirai įvardijantis Putiną kaip mafijos krikštatėvį, ir pritardamas Navalnui apibūdina Rusijos ekonomiką kaip pagrįstą Kremliaus krikštatėvio mafijos interesais (Chodorkovskis 2021a).

⁶ Žinoma, oficialus teismo nuosprendis skamba kitaip – Dmitrijevas nuteistas už seksualinius nusikaltimus. Tokį pat nuosprendį gyvenimo pabaigoje išgirdo ir disidentas Bukovskis, tik ne Rusijoje, o Anglijoje, tačiau šis tvirtino, jog toks kompromatas yra Rusijos žvalgybos darbas.

⁷ „Čekistas“ – tai neoficialus slaptosios Rusijos tarnybos pareigūno vardas. „Čekizmas“ – tai pasaulėžiūra, būdinga KGB pareigūnams. Žr. *Terminų glosariją* (Litvinenko 2007).

Kitas svarbus Chodorkovskio nuopelnas tas, kad jis atkreipė dėmesį į tai, jog Putino režime ne viską jis kontroliuoja. Egzistuoja antroji vyriausybė – Federalinė saugumo tarnyba su savo klanais ir galiomis.

Šiuo metu FSB yra daugybė klanų: kai kuriais atvejais tai – pavieniai žmonės, kitais – visi skyriai, kurie be savo tiesioginio darbo arba vietoj savo tiesioginio darbo atlieka minėtų politinių klanų interesus patenkinančias užduotis. <...> Kaip puikiai suprantate, kai galios struktūra nepaklūsta įstatymui, nėra monolitinė, o atvirkščiai – suskilusi į daugybę skyrių ir poskyrių, veikiančių pagal vieno ar kito klanu interesus, mes visi puikiai suprantame, kad tai iš esmės yra valstybės griovimas. <...> FSB tam tikra prasme galima vadinti antrąja Rusijos vyriausybe. Tai reiškia, kad jos kišimasis į pačias įvairiausias šalies politinio ir ekonominio gyvenimo sritis smarkiai peržengia tarnybos konstitucinius įgaliojimus. (Chodorkovskis 2021b)

Šis Chodorkovskio išpėjimas labai svarbus, nes kuomet disidentai ar protestuotojai reikalauja prezidento Putino nušalinimo, susidaro išpūdis, jog visi represiniai procesai susiję su vienu asmeniu. Tuo tarpu Rusijoje išsiskynusi institucija, kuri rūpinasi atskirų politinių klanų priežiūra.

Pankroko grupės „Pussy Riot“ narės Nadežda Tolokonnikova, Marija Aliochina ir Jekaterina Samucevič tapo disidentėmis dėl kūrybiškai išreikšto protesto – muzikinio performanso Maskvos Kristaus Ganytojo cerkvėje. Altorius pasirinktas ne šiaip stačiatikių jausmams paniekinti, o tam, kad išreikštų kritiką Putino ir stačiatikių cerkvės patriarcho Kirilo politikos ir religijos samplaikai. Jos nuteistos už vadinajamą chuliganizmą, tačiau realybėje už kritiką, skirtą politikos ir stačiatikių religijos samplaikai, kuri naudojama Kremliaus propagandos tikslais įtvirtinant Rusijos kaip atskiros ir savitos civilizacijos įvaizdį. Ši civilizacija pagrįsta slavofilišku aiškiniu apie išskirtinį Rusijos mesianistinį vaidmenį kovojant su neva nedvasinga, ultraliberalia, tradicinės šeimos vertybių nebeginančia Europos Sąjunga. Tai galima suprasti tik pažįstant vadinamosios *Rusiškosios idėjos* koncepciją, kurią savo kalbose naudoja Putinas bei jo propagandistai televizijos laidose.

Rusiškosios idėjos diskurso pagrindus galime rasti jau XIX a. Dostojevskio kūryboje, išaukštinančioje slaviškąją ortodoksinę civilizaciją. Jo kūryboje Romos Bažnyčia atspindi bendrą Vakarų Europos dvasinį nuopuolį, o Rusija – kaip išsaugojusi dvasią bei Ortodoksų bažnyčios sakralumą. Dostojevskio romane „Broliai Karamazovai“ randame legendą apie Didįjį inkvizitorių, kuris veikia prieš Kristų Romos, taigi Vakarų Europos civilizacijos, vardu. Romano personažas Ivanas Karamazovas pasakoja Didžiojo inkvizitoriaus legendą, kurioje atsiskleidžia ir paties Dostojevskio Romos Bažnyčios metafizinė kritika, teigiant, kad ši, vadovaujama Didžiojo inkvizitoriaus, yra su Šėtonu; tai atspindi Rusiškiosios idėjos filosofija, kad ne Vakarų Europoje, o Rusijoje reikia ieškoti Dievo ir dvasingumo, Rusija – dievanėšė. (Kavaliauskas 2019: 55)

„Pussy Riot“ atliktas performansas Kristaus Ganytojo cerkvėje palietė patį Rusijos kaip dievanėšės nervą. Šia prasme buvo dekonstruotas visas *Rusiškosios idėjos*

diskursas ir jo pamatas. Užuoat Rusija turėtų dvasinį pranašumą prieš neva Vakarų Europą, patyrusią dvasinį nuopuolį, „Pussy Riot“ parodė, jog yra atvirkščiai – Kremliaus monarcho Putino ir patriarcho Kirilo korupcinė sąjunga yra pačios Rusijos nuopuolis. Dainos žodžiai: „patriarche Gundajevai (Kirilas), tu tiki į Putiną, kalės vaike, geriau tikėtum į Dievą“, brutaliai smeigia tiesiai į Kremliaus ir Rusijos stačiatikių cerkvės politinę-finansinę-religinę sąjungą. Todėl daina „Dievo Motina, išvaryk Putiną lauk“, atlikta ant paties altoriaus cerkvėje, kurioje visai Rusijai tiesiogiai transliuojamos šv. Kalėdų ir šv. Velykų apeigos, yra pamatinė mesianistinės *Rusiškosios idėjos* pajuoka.

Dainoje sakoma, kad šioje cerkvėje meldžiamasi už supuvusius diktatorius, o šventikai už tai prašo pinigų. Nepamiršta ironizuoti ir Rusijoje kritikuojamą politinį korektiškumą feminizmo atžvilgiu, dainoje kviečiant nekaltą Mergelę Mariją tapti feministe. Bukovskis, aršiai kritikavęs feminizmą kalboje „Politinis korektiškumas blogiau už leninizmą“, paradoksaliu būdu, pats būdamas Putino oponentu, šioje vietoje turėtų stoti būtent jo pusėn, nes ultrafeministinė grupė „Pussy Riot“ negalėtų jam tikti ideologiškai. Juolab kad „Pussy Riot“ lyderė greta feminizmo propagavimo vėliau atliko performansą bučiuodama moteris policininkes viešose erdvėse (Tolokonikova). Toks performansas nukreiptas prieš įstatymą, draudžiantį tos pačios lyties partnerystę ir seksualinių veiksmų demonstravimą viešumoje.

Daina, skirta Putino išvarymui, siejasi su Jakutijos šamano Gabyševo žygiu iš Sibiro į Maskvą išvyti Putiną iš Kremliaus pasitelkus šamaniškas galias ir dvasias. Gabyševas taip pat neturėjo politinės karjeros tikslų, tik norą apsaugoti Rusiją nuo demono, kaip jis įvardijo Putiną. Gabyševas 2021-ųjų liepos 26 dieną nuteistas būti psichiatrinės ligoninės izoliacijoje (Reuters 2021), taip ataidint Bukovskio patirtį, kuomet šis Sovietų Sąjungos komunizmo kritikas taip pat buvo įkalintas ne kalėjime, o psichiatrinėje ligoninėje.

Vėlesniame savo gyvenimo etape Bukovskis taip pat buvo Putino kritikas, kaip minėta, pats kandidatavo prezidento rinkimuose 2008-aisiais, kuomet surežisuo-tus rinkimus „laimėjo“ Dmitrijus Medvedevas. Bukovskio disidentto statusas labiau susietas su sovietiniais laikais, o ne su dabartinės Rusijos. Putino valdymo metais Bukovskis Rusijoje nebuvo įkalintas, o jis pats gyveno užsienyje, didumą laiko Kembridže. Bukovskis, kaip ir Solženicynas, buvo aršus Vakarų kultūros, JAV ir Europos Sąjungos kritikas, tačiau, skirtingai negu Solženicynas, reikalavo „Putino išvarymo“. Skirtumai visgi esminiai – Bukovskis siekė politinės valdžios Kremliuje, o Solženicynas – ne. Bukovskis kritikavo Putiną, o Solženicynas jame išvelgė Rusijos valstybės ir kultūros gelbėtoją po Jelcino laikų nuosmukio, pripažino monar-chinį Putino vaidmenį.

Bet dėl to niekur nedingsta Bukovskio negebėjimas atpažinti politiškai korektiškos kalbos privalumų Europos Sąjungoje. Jis nesuprato, kad politiškai korektiška

kalba gali būti pagrįsta ne tik institucine prievarta, o pilietiniu sąmoningumu – vengti rasizmo ir seksizmo bei homofobijos savo retorikoje. Deja, to Bukovskis suprasti negalėjo, tapo žinomas kaip politiškai korektiškos kalbos kritikas, kas jį suartina su dabartinio Kremliaus propagandistais ir Putino ideologais, nes būtent jie gindami tradicinę šeimą ir kritikuodami seksualines mažumas, pasisakydami už stačiatikio ruso tapatybę, taip pat kritikuoja Europos Sąjungos politiškai korektišką kalbą. Bukovskio garsioji paskaita „Politinis korektiškumas blogiau už leninizmą“ (Bukovskis 2010) daug ką pasako apie jo antivakarietiškumą. Į tai sureagavo ir Leonidas Donskis, daug dėmesio skyręs rusų disidentams, jų pažiūroms ir vertybėms. Pasak Donskio:

Geriausias šito įrodymas yra politinio korektiškumo termino istorija. Jis yra perimtas iš didžiojo kinų tautos ir Kinijos Liaudies Respublikos Komunistų partijos vado Mao citatų ir minčių knygos, kuri Kalifornijos universiteto Berkeley’je profesorių ir studentų nuo 1968 m. buvo be galo populiaru ir vadinama ‘mažąja raudona knygele’. Ten didysis vadas Mao ir pavartojo šį terminą, nutardamas, kas liaudies ir partijos požiūriu yra politiškai teisinga, o kas – ne. (Beje, analogišką partinę idiomą vartojo ir sovietiniai funkcionieriai – ‘eto politicheski pravilno’.) Šitą naująją, protu nebesuvokiamą tolimos dešinės ir tolimos kairės Vakarų samplaiką, pačią tikriausią politinę šizofreniją – jų veikimą ne kaip paraleliniai, vienas nuo kito beveik nepriklausomi pasauliai, kaip buvo anksčiau, o visišką susiliejamą – Bukovskis ir mėgina nusakyti. Tik, deja, jis daro šitą netiksliai ir perdėtai apibendrinamas. Yra daug tiesos jo žodžiuose, bet esama ir didžiai abejotinų teiginių. (Donskis 2010)

Kas gi tie abejotini teiginiai, jeigu ne pati Bukovskio *buka* nuostata dėl politinio korektiškumo jam negebant suprasti sąryšio su Europos istorijos rasizmu. Būtent Europoje Antrojo pasaulinio karo metu buvo pastatytos konclagerio stovyklos masiniam žmonių naikinimui pagal etninę tapatybę. Politinis korektiškumas nors ir XXI amžiuje dažnai būna perdėtas (pavyzdžiui, žiniasklaidai neįvardijant teroro etniškumo), kartais pakylėtas iki hiperkorektiškumo, visgi jis būtinas išsivalant iš tokios retorikos, kurios pagrindu buvo išniekinami ir sunaikinami žmonės ar bent jau žeminami, socialiai atskiriami. Keista, kad disidentas, pats kalbėjęs už savo kitamintiškumą, to negalėjo suprasti. Donskiui buvo apmaudu, kad tokiu pasisakymu Bukovskis, tariant paties Leonido žodžiais, „į Rytų Europos nacionalistų ir kraštutinių dešiniųjų rankas atidavė pigius kozirius, juk mūsų politinės ir ideologinės davatkos net dorai nesupranta, ką reiškia tas politinis korektiškumas, kuriuo jos dažniausiai apkaltina nuosaikiai laikysenai ir mandagiam, civilizuotam žodynui ištikimus oponentus“ (Donskis 2010).

Kasparovas, daugkartinis šachmatų pasaulio čempionas, gyvenantis Niujorke, yra viešas Putino kritikas, aktyvus politiniais pasisakymais. Politinė karjera jam nėra svetima. Persekiotas Rusijoje, jis nusprendė pasitraukti į JAV, sakydamas, jog „kam tapti kankiniu, kuomet jis gali daug nuveikti būdamas už Rusijos ribų“

(Kasparov 2021). Užuoat traktavus Kasparovą kaip disidentą, jam labiau tiktų viešo Kremliaus kritiko statusas, kaip ir Chodorkovskiui, kuriems būnant už Rusijos teritorijos negresia persekiojimai ir areštas už neva antivalstybinę veiklą. Žinoma, visuomet egzistuoja pavojus, jog ir už Rusijos teritorijos Kremliaus kritikai gali būti nuuodijami, kaip tai nutiko Aleksandrui Litvinenko Londono centre. Litvinenko žinomas kaip atviras Vladimiro Putino ir jo režimą kontroliuojančios Federalinės saugumo tarnybos (FSB) kritikas, netgi *insideris*. Savo patirtis jis paviešino knygoje „Allegations: an insider’s fatal claims about Putin’s Russia“ (Litvinenko 2007).

Kasparovą ir Bukovskį vienija jūdviejų kartu su kitais Putino režimo kritikais pasirašytas kreipimasis į rusų tautą – „Kreipimasis: Putinas privalo pasitraukti“:

Putinas sukūrė atvirai antikonstitucinę valdžios iki gyvenimo pabaigos konstrukciją. Akivaizdu, kad Putinas niekada savanoriškai neatsisakys valdžios. Tai susiję ne tik su valdžios geismu, bet ir su baime, jog teks atsakyti už savo veiksmus. Rusų tautai gėdinga, o valstybei pražūtinga turėti tokį vadovą. Tokio kryžiaus Rusija negali toliau nešti. <...> Šiandien pagrindiniu reikalavimu mitinguose nuo Vladivostoko iki Kaliningrado turi tapti šūkis „Putinai – lauk“. Išsivadavimas nuo putinizmo – tik pirmas, tačiau būtinas žingsnis naujos laisvos Rusijos link. (Kasparovas, Bukovskis 2010)

Nezvorovas taip pat aršus Putino Kremliaus kritikas, jis iki karo Ukraino rezidavo Rusijoje ir iš Sankt Peterburgo vedė savo laidas „Nevzorovo trečiadieniai“, afilijuotas su „Echo Moskvė“. Tačiau Nevzorovą sunku priskirti prie disidentų, nes akivaizdu, jog jam buvo „leidžiama“ būti Kremliaus kritiku. Kitaip tariant, jo kritika Putino režimo atžvilgiu daug metų buvo toleruojama. Kodėl Nevzorovas toleruojamas? Yra nuomonė, jog todėl, kad jo senelis buvo KGB generolas, o jis pats 1990-ųjų pradžioje yra pasisakęs prieš Lietuvos nepriklausomybę, taip pat jo filme apie karą Čečėnijoje sukurtas baltakojinių lietuvačių snaiperių įvaizdis. Nevzorovas yra viešai deklaravęs, jog didžiujasi ne tik savo seneliu, kuris 1946–1953 metų vadovavo susidorojimui su Lietuvos partizanais, bet ir pačia KGB institucija, kaip patriotine ir ideale (Dunlop 1993). Visgi stebina tai, jog Nevzorovo laida „Nevzorovo trečiadieniai“ buvo afilijuota su Kremlių kritikuojančiu portalu „Echo Moskvė“, kuris finansuojamas pačios Rusijos vyriausybės. Išvada – pats Kremlius leido tokiai Nevzorovo kritikai egzistuoti.

Nezvorovas yra viešųjų ryšių žmogus (angl. *public relations man*), turintis savo populiarią laidą, taip pat žinomas kaip populiarių serialų aktorius, viešų renginių vedėjas, mokantis žurnalistikos meno, viešojo kalbėjimo. Tačiau, skirtingai negu Chodorkovskis ir Kasparovas, Nevzorovas gyvendamas pačioje Rusijoje visuomet galėjo būti sulaikytas ir teisiamas. Iki kokio laipsnio Nevzorovas leidžia sau kritikuoti Putiną, kaip asmenį ir valstybės vadovą, galima spręsti iš tokio pasakymo kaip: „Putinas supasi savo asmeniniame krištoliniame karste“ (Nevzorov 2020).

Neatsitiktinai Gintautas Mažeikis Nevzorovą sugretino su Vladislavu Surkovu, kaip du itin skirtingus viešųjų ryšių žmones. Vienas yra Putino režimo kritikas, kitas buvo Putino patarėju. Abu stovintys visiškai priešingose Kremliaus ideologinių barikadų pusėse, jie lygintini kaip du sėkmės posovietinės eros viešieji intelektualai. Nuo 1987 iki 1993 metų Nevzorovas buvo programos „600 sekundžių“ veidas ir prodiuseris Leningrado televizijos kanale. Nuo 1993 iki 2007 metų Nevzorovas buvo Rusijos parlamento deputatas. Naudodamasis politiniais ryšiais jis tapo Vladimiro Jakovlevo, Sankt Peterburgo gubernatoriaus, patarėju viešiesiems ryšiams, o vėliau – politiniu komentatoriumi. Tuo tarpu Surkovo istorija visiškai kita ideologiniu atžvilgiu. 1988-aisiais jis įsteigė viešųjų ryšių sovietinės komunikacijos kompaniją „Metapress“, o 1992 metais pradėjo eiti Rusijos vyriausybės viešųjų ryšių konsultanto pareigas. Kiek vėliau per prezidento rinkimus buvo Putino konsultantu, o 2000-aisiais – kaip Kremliaus ideologas (Mažeikis 2021).

Manoma, kad jis yra teatralizuotos, hibridinės politikos kūrėjas – pusryčiams oligarchija, pietums demokratija, vakarienei diktatūra. Jis kaip teatralas, kaip dramaturgas ir rašytojas, tapo Putino patarėju hibridinio karo ir visuomenės nuomonės formavimo klausimais.

Surkovas – puikus dramaturgas; jis rašo scenarijus, parenka aktorius, analizuoja jų performansus ir naratyvus, repertuarą parenka taip, kad išgautų norimas tikslinės auditorijos reakcijas (užsienio vyriausybių, politikų, diplomatų, žurnalistų, mokslinių tyrėjų ir visuomenės). Jo tikslas – sukompromituoti Ukrainos vyriausybę ir užmaskuoti Rusijos agresiją prieš Ukrainą kaip „pilietinį karą“. Dauguma jo pastangų nukreipta viešosios nuomonės manipuliacijai, o prieš Ukrainą naudojami metodai ir išteklių panašūs į namų vidaus politikos technologijas, kurios naudoja pseudoekspertus, techniškai veikiančias politines partijas, *feikines* pilietines organizacijas ir tokius jaunimo judėjimus kaip „Nashi“ [liet. *Mūsiškiai*], taip pat užslėptas medijų technologijas.⁸ (Hosaka 2019: 765)

Pasak Mažeikio, Nevzorovas ir Surkovas – tai dvi asmenybės, atspindinčios, kaip vystėsi ir transformavosi viešųjų ryšių žmogus posovietiniu laikotarpiu. Nevzorovas tampa viešuoju Kremliaus kritiku, medijos žvaigžde „Echo Moskv“ kanale su milijonu sekėjų, o Surkovas – Kremliaus ideologu kompromituojant Ukrainą. Tuo metu įsijungus „Echo Moskv“ per „YouTube“ kanalą Nevzorovas laidoje „Nevzorovo trečiadieniai“ demaskuoja Kremliaus ideologiją puolant Ukrainą. Anot jo, panašiai kaip ir anot Kasparovo, šis diktatoriškas režimas gyvena tuštumoje, o tuštumoje, vien tik

⁸ Surkov is an excellent dramaturg; he writes scripts, casts actors, analyzes their performances and narratives, runs promotions and puts the repertoire into motion to achieve the intended reactions from of the target audience (foreign governments, politicians, diplomats, journalists, researchers, and the public). His task was to compromise the Ukrainian government and to disguise the Russian aggression of Ukraine as “a civil war“. Most of his efforts are directed toward manipulating public opinion, and the methods and resources employed against Ukraine have much in common with the domestic political technology that utilizes pseudo-experts, technical parties, fake civic organizations and youth movements such as Nashi and covert media techniques.

turtuose, išsilaikyti negali, tad nusprendžia kariauti, užimti žmonių mąstymą. Kitaip tariant, Nevzorovo laidų misija parodyti tiesą, neleisti rusams *gyventi mele*. Tuo tarpu Surkovas buvo (šiuo metu jo pavardė nebefigūruoja Kremliaus patarėjų sąrašuose) 2014 metų melagingo Ukrainos separatizmo režisieriumi.

Būtina atkreipti dėmesį į šių dviejų intelektualų naujausią likimo ironiją. Prasi-dėjus karui Ukrainoje 2022-ais metais, Rusijos armijai patiriant nuostolius ir nege-bant okupuoti sostinės Kyjivo, Surkovas areštuotas kaip netinkamai panaudojęs lėšas ideologiškai parengti Ukrainos visuomenę taip, kad ši pasitiktų Rusijos armiją kaip išvaduotojus ir nesipriešintų. Tuo metu Nevzorovas, kuris turėjo išskirtinį susitarimą su Rusijos FSB kritikuoti Putino Kremliaus ideologiją ir jo autoritarinį režimą, neteko tokios privilegijos 2022-ųjų kovo mėnesį. Jam paskirta paieška kal-tinant, kad skleidžia klaidingą informaciją apie Rusijos armijos karo nusikaltimus.

Matydami Rusijos intelektualų ir politinių aktyvistų įvairovę, skirtingas jų nuos-tatas bei visuomeninį statusą, taip pat ir skirtingas rezidavimo šalis, negalime jų apibendrinti kaip klasikinių disidentų Snyderio ir Havelo prasme. Ne visi jie pati-ria diktatoriško režimo pavojų būti areštuoti už žodžio laisvę, kas, kalbant Havelo terminais, yra esminė sąlyga būti disidentu *gyvenant tiesoje*, atsisakant masinio konformizmo *gyvenant mele*. Havelo disidentas anaipol nėra viešųjų ryšių žmo-gus. Viešieji ryšiai yra vadybiškai konstruojami ir režisuojami, o Havelas kalba apie egzistencinę disidentų būseną, kuomet jis nebegali *gyventi mele*.

Nors Aleksejus Navalnas tapo klasikiniu autoritarinio režimo politiniu kanki-niu ir kaliniu, tad ir disidentu, visgi jis lieka ir viešųjų ryšių žmogumi – tiesioginė transliacija skrydžio iš Berlyno į Maskvą metu, pasakyta kalba nusileidus Maskvos oro uoste apie jo bebaimiškumą būti suimtam prieš įžengiant į pasų kontrolės punktą – liudija tam tikrą būsimo politinio kalinio gebėjimą komunikuoti, trans-liuoti. Tačiau disidentų viešieji ryšiai yra neatsiejama „sėkmingo“ disidentų karjeros dalis. Jeigu niekas nežinos apie Navalno disidentiškumo heroizmą, jo pasiaukojantį grįžimą savo noru į Rusiją, taip duriant Kremliaus režimui į sąžinę, tuomet toks disidentas ir liks istorijos užmarštyje. Disidentų tikslas pasakyti tiesą ir ją paviešinti. Disidentų tikslas iš esmės yra viešas tikslas. Disidentų tikslas yra politinis, tad rei-ka lauja viešumos.

Nors sovietmečiu nebuvo tokių komunikacijos galimybių kaip šiandien, visgi klasikiniai disidentai rašydavo, rinkdavo medžiagą apie žmogaus teisių pažeidimus ir viešindavo, publikuodavo. Havelo esė „Begalių galybė“, publikuota 1978 metais, tai tų laikų disidentų viešųjų ryšių priemonė. Pats principas, kad disidentas arba režimo kritikas turi viešinti savo mintis nėra pasikeitęs. Jis universalus. Skirtumas tas, kad XXI amžiuje dėl technologijų disidentai ir viešieji Kremliaus kritikai turi spartesnę ir efektyvesnę komunikacijos galimybę.

Net kuklusis šamanas Gabyševas buvo filmuojamas ir viešinamas „YouTube“ kanale, kai pėstute keliavo 8 000 kilometrų iki Maskvos. 2021 metų rugsėjį Gabyševas suimtas už ketinimą, pasitelkus dvasias, išvyti Putiną iš Kremliaus. Raudonosios aikštės ir Kremliaus sienų sargai būtų palikę Gabyševą ramybėje arba netgi suteikę jam viešo šamano platformą, jeigu tik šis būtų ketinęs Putinui suteikti ypatingų galių, susižavėjęs juo, kaip tai darė Solženicynas. Tačiau Gabyševas vienareikšmiškai pareiškė, kad Putinas yra demonas ir jį reikia išvaryti. Tam tikras egzorcizmo planas.

Kuklus, paprastas, be pozos prieš filmavimo kameras „Memorial“ istorikas Dmitrijevas buvo ištiražuotas kaip veidas, atspindintis, ką reiškia patirti Putino režimo susidorojimą. Kraštotyrininkas, radęs masines kapavietes Karelijoje, tapo nepatogios atminties ir nepriimtino Rusijos įvaizdžio Kremliaus ideologams atkūrėju.

J. Dmitrijevas ne vieną dešimtmetį ieškojo per J. Stalino represijas nužudytų žmonių masinių kapaviečių ir atlikdavo palaikų ekshumavimą. Jis taip pat įsteigė memorialą teroro aukoms šiaurės vakarinėje Karelijos respublikoje. (Delfi 2021)

Nors šio Dmitrijevo teismo nuosprendžio negirdėjo Bukovskis, jis būtų galėjęs ištarti tą patį, ką sakė anksčiau: „Sužlugo komunizmas, ir staiga paaiškėjo, kad visi jie sieloje buvo stačiatikiai. Tačiau tai jiems netrukdė vykdyti nusikaltimus prieš savo tautą, nužudyti milijonus žmonių“, – pastebėjo Bukovskis. „Katorgą perėjęs Dostojevskis gerai žinojo, apie ką kalba. Viskas, ką jie paėmė iš stačiatikybės, yra persižegnojimas prieš užkapojant kirviu“, – kalbėjo Bukovskis. Jis teigė, kad šandien cerkvėje lankosi net Putinas (Bukovskis 2014).

Atsižvelgiant į šių disidentų ir Kremliaus kritikų skirtingus tipus bei veiklas, negalima apibendrinti jų kaip vienminčių, nes nesutampa jų:

- 1) nuostatos Vladimiro Putino režimo atžvilgiu,
- 2) rizikos laipsnis būti areštuotam reziduojant Rusijos teritorijoje arba už jos ribų,
- 3) visuomeninis disidento arba viešo Kremliaus kritiko statusas,
- 4) ultimatyvus reikalavimas nušalinti Vladimirą Putiną.

Šių kriterijų pagrindu sudaryta lentelė mums padės aiškiau matyti skirtumus ir panašumus.

Vardas ir pavardė	Nuostatos ir kritiškumas Putino ir jo Kremliaus režimo atžvilgiu	Rizikos laipsnis būti areštuotam reziduojant Rusijos teritorijoje arba už jos ribų	Visuomeninis disidento arba viešo Kremliaus kritiko statusas ir politiniai tikslai
Vladimiras Bukovskis (1942–2019)	Ultimatyviai kritiškos, reikalauja Putino nušalinimo	Mažas, nes reziduojama užsienyje. Atvykus į Rusiją kandidatuoti į prezidentus nesuimtas, tik diskvalifikuotas dėl rezidavimo užsienyje	Žlugus Sovietų Sąjungai 2008 metais siekęs Rusijos prezidento posto, viešas Kremliaus kritikas, sovietmečio klasikinis disidentas

Aleksejus Navalnas (g. 1976)	Ultimatyviai kritiškos, reikalauja Putino nušalinimo	Areštuotas ir nuteistas; 2019 metais savanoriškai grįžo į Rusiją, kai buvo apnuodytas „Novičiok“	Putino režimo politinis kalinys, Putino eros disidentas, iki įkalinimo viešas Kremliaus kritikas
Gary'is Kasparovas (g. 1963)	Ultimatyviai kritiškos, reikalauja Putino nušalinimo	Mažas, nes reziduojama užsienyje	Viešas Kremliaus kritikas, bet ne klasikinis disidentas
Aleksandras Nevzorovas (g. 1958)	Deskriptyviai kritiškos be ultimatyvumo, Putino nušalinimas pranašaujamas, o ne reikalaujamas	Mažas iki 2022 metų vasario 24 d. karo Ukrainoje, reziduojama Sankt Peterburge; bet aukštas, paskelbus jo paiešką; nuo 2022 metų kovo mėnesio egzilyje	Viešas Kremliaus kritikas, bet ne disidentas, iki karo Ukrainoje neturintis užsienio agento statuso, turėjo išskirtinį susitarimą su Rusijos FSB kritikuoti Putino Kremliaus ideologiją ir jo autoritarinį režimą, neteko tokios privilegijos 2022-ųjų kovo mėnesį. Jam paskirta paieška kaltinant, kad skleidžia klaidingą informaciją apie Rusijos armijos karo nusikaltimus
Michailas Chodorkovskis (g. 1963)	Deskriptyviai kritiškos dėl būtinybės įveikti Putino mafijos tipo valdymą	Mažas, reziduojama užsienyje atlikus politinio kalinio bausmę	Viešas Kremliaus kritikas, buvęs politinis kalinys
Aleksandras Solženicynas (g. 1918–2008)	Šlovina Putiną, vertina jį kaip Rusijos gelbėtoją	Nulinis, reziduojama Rusijoje remiant Putino režimą, Putinui asmeniškai aplankant rašytoją jo namuose	Buvęs sovietmečio disidentas, posovietinės eros Putino režimo rėmėjas
Jurijus Dmitrijevas (g. 1956)	Ultimatyviai kritiškos, reikalauja Putino nušalinimo	Areštuotas ir nuteistas už „Memorial“ instituto veiklą	Kraštotyriminkas, Putino režimo politinis kalinys, disidentas
Aleksandras Gabyševs (g. 1968)	Ultimatyviai kritiškos, skelbia pats išsivysiantis Putiną kaip demoną	Areštuotas ir nuteistas izoliacijai psichiatrijos ligoninėje	Šamanas, Putino režimo politinis kalinys, disidentas
„Pussy Riot“ narės: Nadežda Tolokonnikova (g. 1989) Marija Aliochina (g. 1988) Jekaterina Samucevič (gimimo data nežinoma)	Ultimatyviai kritiškos, reikalauja Putino nušalinimo	Areštuotos ir nuteistos, paleistos atlikus bausmę, pakartotinai trumpam areštuotos už protesto akcijas	Pankroko „Pussy Riot“ grupės narės, pripažintos užsienio agentėmis, Putino režimo disidentės

IŠVADOS

Lentelėje matyti, kad nors disidentai arba viešieji Kremliaus kritikai nevienodai ultimatyviai reikalauja Putino nušalinimo, akivaizdžiai dominuoja konsensusas, jog Putino režimas yra netoleruotinas. Taip pat matyti, kad šio režimo kritikai dažnai

tampa politiniais kaliniais. Išimtis Aleksandras Nevzorovas. Jo atvejis anksčiau galėjo būti paaškinamas tuo, jog jis nesiekia politinės karjeros, tačiau 2021-ųjų pabaigoje suintensyvėjęs cenzūrai ir užsienio agentų statuso priskyrimui, areštavus politinės karjeros nesiekusius Jurijų Dmitrijų ir šamaną Gabyševą, politinės karjeros nesiekimo argumentas nėra patikimas.

„Memorial“ veiklos priskyrimas užsienio agento statusui rodo, jog disidentais ir politiniais kaliniais tampama net ir nekritikuojant dabartinio Kremliaus režimo autoritarizmo, pakanka rinkti istorinę medžiagą apie stalinistines masines kapavietes. „Pussy Riot“ narė Maria Aliochina trumpam areštuota, kad 100-ojo gimtadienio proga su plakatu „Su gimtadieniu, budeliai“ stovėjo prie Federalinės saugumo tarnybos būstinės Maskvoje. Žodis „būstinė“ yra klaidinantis. Federalinės saugumo tarnybos pastatas, žinomas kaip Lubianka, yra nuo Felikso Dzeržynskio laikų „čekistų“⁹ tradicijas tęsianti organizacija su paveldėtomis KGB tardymo ir persekiojimo metodika. Tad kuomet Rusijos disidentai kritikuoja Putino režimą, turima omenyje ne jį vieną kaip asmenį, bet ir visą jį palaikančią Federalinės saugumo tarnybos struktūrą bei susidorojimo su kitaminčiais metodiką. Teismai, kurių metu nuteisiami Kremliaus kritikai, yra valdomi ir prižiūrimi Federalinės saugumo tarnybos, žinomos Lubiankos vardu. Taip Aliochinos protestas su plakatu susisieja su tuo, ką Chodorkovskis įvardijo FSB kaip antrąją vyriausybę.

Bukovskio antivakarietiškos nuostatos kritikuojant politinį korektiškumą, o Europos Sąjungą lyginant su Sovietų Sąjunga, siejasi su slavofiliškais Solženicyno nuostatomis. Tačiau šie disidentai nesutampa dėl Putino vaidmens vertinimo – Bukovskis buvo kritiškas, o Solženicynas – ne. Verta svarstyti hipotezę, jog jeigu Bukovskis būtų tapęs Rusijos prezidentu, jis dėl savo antifeministinių ir antikairuoliškų pažiūrų savo retorika būtų toks pat kaip ir dabartinis prezidentas Putinas, o gal net ir aršesnis. Tačiau kaip buvęs politinis kalinys ir klasikinis disidentas, jis savo valdymo metu neleistų kritikams tapti politiniais kaliniais, veikiausiai reformuotų Federalinę saugumo tarnybą. Tačiau būdamas antifeministinis vargu ar palaikytų „Pussy Riot“ nares.

Ultimatyvus Putino nušalinimo reikalavimas, kurį išsako disidentai ar vieši Putino režimo kritikai, turi būti analizuojamas apimant disidentų / kritiko santykį su iš sovietmečio perimta KGB represine kultūra Lubiankoje. Taip pat Putino režimo kritika turi apimti slavofilišką pasaulėžiūrą kaip savo esme priešišką vakarietiškam liberalumui, seksualinių mažumų teisėms ir politiniam korektiškumui (nes Bukovskiui ir Solženicynui tai Vakarų puvėsiai). Tai reiškia, kad nepakanka atsižvelgti vien į disidentų ar viešojo Kremliaus kritiko retoriką vyriausybės atžvilgiu, dar svarbu atsižvelgti, kokios jų vertybės ir požiūris į liberalumą, mažumų teises,

⁹ Kaip minėta 3 išnašoje, *čekistas* – tai neoficialus slapto Rusijos tarnybos pareigūno vardas. *Čekizmas* – tai pasaulėžiūra būdinga KGB pareigūnams. Žr.: *Terminų glosarijų* (Litvinenko 2007).

NATO vaidmenį Europos saugumui. Taip pat reikia atkreipti dėmesį į tai, kaip toli vienas nuo kito yra Bukovskis nuo Tolokonnikovos feministiniu atžvilgiu ir kaip toli yra Bukovskis nuo Solženicyno Putino režimo atžvilgiu.

Rusijos disidentų ir viešųjų Kremliaus kritikų įvairovė rodo, jog šiais klausimais jie skiriasi. Prieštaringumai vertybėse tarp disidentų ir viešųjų Kremliaus kritikų atskleidžia vertybines ir ideologines takoskyras, kurioms esant neverta tikėtis Rusijos supanašėjimo su Europos Sąjungos teisiniais ir politiniais standartais net pasikeitus diktatoriškam Putino režimui.

LITERATŪRA

- Amnesty. *Siberian shaman who marched against Putin is indefinitely confined to a psychiatric hospital*, 2021. Prieiga internete <<https://www.amnesty.org/en/latest/news/2021/09/russia-siberian-shaman-who-marched-against-putin-is-indefinitely-confined-to-a-psychiatric-hospital/>>.
- Bukovskis, Vladimiras. Politinis korektiškumas blogiau už leninizmą. *Bernardinai*, 2010. Prieiga internete <<https://www.bernardinai.lt/2010-05-14-vladimir-bukovskij-politinis-korektiskumas-blogiau-uz-leninizma/>>.
- Bukovskis, Vladimiras. Karą Ukrainoje pradėjo savo sukurptuose mituose susipainioję niekšai. *Bernardinai*, 2014. Prieiga internete <<https://www.bernardinai.lt/2014-09-08-v-bukovskis-kara-ukrainoje-pradejo-savo-sukurptuose-mituose-susipainioje-niekasai/>>.
- Chodorkovskis, Michailas. *Russian dissident Mikhail Khodorkovsky calls Putin a mafia godfather*. NBCNEWS, 2021a. Prieiga internete <<https://www.nbcnews.com/video/russian-dissident-mikhail-khodorkovsky-calls-putin-a-mafia-godfather-101723205659>>.
- Chodorkovskis, Michailas. *Kas valdo Rusiją*. LRT, 2021b. Prieiga internete <<https://www.lrt.lt/naujienos/pasaulyje/6/1188568/kas-valdo-rusija-fsb-zvalgyba-yra-antroji-vyriausybe>>.
- Delfi.lt. *Gulago istoriko Dmitrijevo advokatai apskundė teismo nuosprendį*. 2021. Prieiga internete <https://www.delfi.lt/news/daily/world/gulago-istoriko-dmitrijevo-advokatai-apskunde-teismo-nuosprendi.d?id=89172359#xrecs_s>.
- Donskis, Leonidas. Kodėl rusų disidentai taip nemėgsta ES? *Delfi*, 2010. Prieiga internete <<https://www.delfi.lt/news/daily/europietis/ldonskis-kodel-rusu-disidentai-taip-nemegsta-es.d?id=38146487>>.
- Dunlop, John. *The Rise of Russia and the Fall of the Soviet Union*. Princeton University Press, 1993.
- Havel, Václav. Begalių galybė. In Havel, Václav. *Kas žmogaus galioje*. Vert. Almis Grybauskas. Vilnius: Vaga, 1995.
- Hosaka, Sanshiro. Welcome to Surkov's Theatre: Russian Political Technology in the Donbas War. *Nationalities Papers*, 2019, 47: 5, 750–773.
- Kasparov, Gary. Why become a martyr? The Guardian, 2021. Prieiga internete <<https://www.theguardian.com/sport/2021/apr/30/garry-kasparov-interview-chess-vladimir-putin-russia>>.
- Kasparovas, Gary, ir Bukovskis, Vladimiras. Kreipimasis: Putinas privalo pasitraukti. *Bernardinai*, 2010. Prieiga internete <<https://www.bernardinai.lt/2010-03-15-j-bonner-a-piontkovskis-v-bukovskis-ir-kt-putinas-privalo-pasitraukti/>>.
- Kavaliauskas, Tomas. *Permaininga Europa: politinės moralės, geopolitikos ir tapatybės permainos nuo Sovietų Sąjungos žlugimo iki 2020-ųjų COVID-19 pandemijos*. Kaunas, 2020.
- Kavaliauskas, Tomas. Rusijos politinių diskursų prieštaringumai: filosofinė diskurso analizė. *Logos*, 2019, nr. 99, pp. 49-57.
- Litvinenko, Aleksander. *Allegations: an insider's fatal claims about Putin's Russia*. Aquilion, 2007.
- Navalnas, Aleksejus. Dokumentis filmas *On vam ne Dimon* [Jis jums ne Dimonas]. 2018. Prieiga internete <<https://dimon.navalny.com/>>.
- Mažeikis, Gintautas. Rusija anapus didžiųjų pasakojimų, arba Kodėl Peterburgas yra imperinis, o Maskva – carinė. *Kultūros barai*, 2019, nr. 3.
- Mažeikis, Gintautas. The Rise of the Public Relations Man and the Decline of Soviet Intelligentsia after 1989. In *Europe Thirty Years after 1989: Transformations of Values, Memory, and Identity*. Ed. Tomas Kavaliauskas. Leiden: Brill, 2021.

- Russian court sentences shaman. *Reuters*. 2021. Prieiga internete <<https://www.reuters.com/world/europe/russian-court-sentences-shaman-critical-putin-psychiatric-treatment-lawyer-2021-07-26/>>.
- Solzhenitsyn, Alexandr. *The World Split Apart*. 1978. Prieiga internete <<https://www.americanrhetoric.com/speeches/alexandersolzhenitsynharvard.htm>>.
- Solzhenitsyn, Alexandr. I'm not afraid to die. *Spiegel international*, 2007. Prieiga internete <<https://www.spiegel.de/international/world/spiegel-interview-with-alexander-solzhenitsyn-i-am-not-afraid-of-death-a-496003.html>>.
- Snyder, Timothy. *Memorial and the liberating power of history*. Eurozine, 2021. Prieiga internete <<https://www.eurozine.com/memorial-and-the-liberating-power-of-history/#>>.
- Syčiov, Andrej (Андрей Сычѳв). *Rusu profesorius apie Kremliaus kritikus ir pokyčius rusų kultūroje*. VDU, 2021. Prieiga internete <<https://www.vdu.lt/lt/rusu-profesorius-apie-kremliaus-kritikus-ir-pokycius-rusu-kulturoje/>>.
- Aleksashenko, Sergej. *Osoboje mnenije* [Ypatinga nuomonė]. *Echo Moskvy*, 2021. Prieiga internete <<https://echo.msk.ru/programs/personalno/2958608-echo/>>.
- Kasparov, Gary. Авторитарные режимы больше не смогут прятаться за железным занавесом / Гарри Каспаров [Autoritariniai režimai nebegali slėptis už geležinės uždangos. *Echo Moskvy*, 2022 vasario 18 d. Prieiga internete <<https://www.youtube.com/watch?v=qZRuLhGRcdc>>.
- Nevzorov, Aleksander. *Nevzorovskijie sriedi* [Nevzorovo trečiadieniai]. „YouTube“ kanalas: Echo Moskvy, 2020.
- Tolokonnikova, Nadežda. Толоконникова – бисексуальность, FACE, тюрьма / вДуаь. [Tolokonnikova – biseksualumas, veidas, kalėjimas]. Prieiga internete <https://www.youtube.com/watch?v=RNbXm8WKmow&ab_channel=%D0%B2%D0%94%D1%83%D0%B4%D1%8C>.

Tomas Kavaliauskas

THE TYPES OF RUSSIAN DISSIDENTS BEFORE AND AFTER THE COLLAPSE OF THE SOVIET UNION

SUMMARY. This article analyses statements, attitudes and values of Russian dissidents and public Kremlin critics. Concrete personalities have been chosen: classic soviet dissident Vladimir Bukovski, journalist Aleksej Navalnij, historian Jurij Dmitrijev, writer Aleksander Solzhenitsyn, chess world champion Gary Kasparov, punk rock Pussy riots members Nadezhda Tolokonnikova, Marija Aliochina and Jekaterina Samucevič, businessman Michail Chodorkovski, public intellectual and TV actor Aleksander Nevzorov, Yakutia (Siberia) shaman Gabishev. The difference between classic dissidents and public critics of Vladimir Putin's regime is analyzed. Attention is given to the fact that today is hard to talk about dissidents in the same sense as it was used to do it in the Soviet Union times. The article includes discussion about the danger of Kremlin's critics to become political prisoners and how the regime of Putin today has speeded up repression of freedom of speech. Especially after February 24th, 2022 when Russian army invaded Ukraine. The beginning of the article defines what is a dissident, then later the article provides a distinction between a dissident and public Kremlin's critic. The latter, who as a critic of Russian President Putin's authoritarian regime, does not necessarily is a dissident. At the end of the article the dissidents and public critics of contemporary Kremlin's authoritarian regime are grouped according to their status and demands for Putin to step down from the office. The author concludes that contradictions among values of the dissidents and public Kremlin critics show ideological differences, due to what one should not expect Russia to become like European Union in terms of legal and political standards even if/when the regime changes.

KEYWORDS: dissidents, Kremlin critics, Russia, Soviet Union, Ukraine.